

ԱՐՄԵՆ ՄԱՐՈՒՔՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ՍՓՅՈՒՌ ԶԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՐԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ ՀԱՂԹԱՀԱՐԵԼՈՒ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Հայոց ցեղասպանության հետևանքների վերացումն ու հաղթահարումը հայության առջև ծառայած այն կարևորագույն հիմնահարցերից են, որոնց լուծմամբ են նաև պայմանավորված հայության զարգացման հեռանկարները: Արդեն մի քանի տասնամյակ է՝ այս ուղղությամբ տարվում են աշխատանքներ, ինչի շնորհիվ քսանից ավելի պետություններ, ինչպես նաև որոշ միջազգային կազմակերպություններ պաշտոնապես ճանաչել ու դատապարտել են Հայոց ցեղասպանությունը: Սակայն ակնհայտ է, որ այս գործընթացում առկա են որոշակի հիմնախնդիրներ, որոնք դեռևս հստակեցման կարիք ունեն:

Թվում է, թե Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հարցում հայ ժողովրդի բոլոր հատվածները պետք է համախմբված լինեին և փորձեին միասնական ջանքերով հասնել կատարված հանցագործության դատապարտմանն ու հայության խախտված իրավունքների վերականգնմանը: Սակայն, ցավոք, անգամ այս հարցում Հայաստանում ու Սփյուռքում միաբանություն ու միասնական դիրքորոշում չկան:

Հիմնախնդիրը ճիշտ և ամբողջությամբ պատկերացնելու համար պետք է անդրադարձ կատարել նրա երկու հիմնական՝ իրավական և բարոյահոգեբանական հարթություններին:

Իրավական հարթություն: Տասնամյակների ընթացքում տխուր ավանդույթի հիման վրա ձևավորվել է այն տեսակետը, որ Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման հարցով պետք է զբաղվի Սփյուռքը, քանզի ցեղասպանությունից ու հայրենագրկումից անմիջական տուժողները Սփյուռքը ձևավորած Հայոց ցեղասպանության զոհերի ու վերապրածների ժառանգներն են: Այլ խոսքով՝ հենց անմիջական տուժողը պետք է ստանձնի իր իրավունքների ու շահերի պաշտպանությունը: Սակայն, ըստ միջազգային ի-

րավունքի՝ խախտված իրավունքների վերականգնման պահանջով դատական ատյաններում կարող են հանդես գալ միայն միջազգային իրավունքի սուբյեկտները, այսինքն՝ միջազգայնորեն ճանաչված սուվերեն պետությունները¹: Ակնհայտ է, որ Սփյուռքը, չհանդիսանալով միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, իրավասու չէ հանդես գալու որպես պահանջատեր միջազգային որևէ ատյանում: Այդ իսկ պատճառով անցած տասնամյակների ընթացքում Սփյուռքն իր ուժերի ու հնարավորությունների սահմաններում կարողացել է հասնել միայն որոշ երկրների խորհրդարանների կամ միջազգային կազմակերպությունների կողմից Հայոց ցեղասպանության ճանաչվելուն:

Ինչ վերաբերում է խորհրդային Հայաստանին, ապա, լինելով ԽՍՀՄ-ի կազմում, նա ի զորու չէր բարձրացնելու այդ հարցը միջազգային ատյաններում: Անկախացումից հետո Հայաստանը՝ իբրև միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, իրավական առումով կարող է ստանձնել իր այն քաղաքացիների շահերի ու իրավունքների պաշտպանությունը, որոնք նույն հանցագործության՝ ցեղասպանության զոհերի ու վերապրածների ժառանգներն են: Իսկ ինչ վերաբերում է սփյուռքահայության շահերը ներկայացնելուն ու պաշտպանելուն, ապա Հայաստանի Հանրապետությունը կարող է ստանձնել այդ իրավունքը, եթե սփյուռքահայերի լիազոր մարմինը օժտել է նրան նման իրավունքով:

Հաշվի առնելով ներկայումս Հայաստանի ու Սփյուռքի միջև առկա հարաբերությունները՝ կարող է թվալ, թե իրավական տեսակետից հարցը խնդրահարույց է, սակայն, բարեբախտաբար, այս հարցին վաղուց հստակ ու որոշակի լուծում է տրվել: Այսպես, Արևմտահայերի երկրորդ համագումարը 1919 թ. փետրվարի 12-ին արդեն իսկ օժտել է Հայաստանի առաջին Հանրապետությանը նման իրավունքով: Համագումարի ընդունած «Քաղաքական բանաձևի» 5-րդ կետի համաձայն՝ արևմտահայերի Գործադիր մարմինը Արարատյան Հանրապետության կառավարության և պառլամենտի հետ միասին պետք է ձեռնարկեր իրական քայլեր միացյալ, ազատ Հայաստան հռչակելու ուղղությամբ²: Այս ձևակեր-

¹ Տե՛ս **Թորիկեան Շ.**, Հայկական հարցը եւ միջազգային օրէնքը, Պէյրոս, 1976, էջ 197:

² **Մելիքեան Վ.**, Արեւմտահայերի համագումարները եւ Հայկական հարցի փուլերը 1917-1923 թթ., Եր., 2007, էջ 10:

պունով արևմտահայերի իրավասու մարմինը փաստորեն լիազորում էր Հայաստանի առաջին Հանրապետությանը, որի իրավահաջորդն է այսօր ներկայիս Հայաստանի Հանրապետությունը, հանդես գալ նաև իր անունից իբրև պահանջատեր, քանզի միացյալ, ազատ Հայաստանի հռչակումն անպայմանորեն ենթադրում էր Հայոց պահանջատիրությունը: Սակայն, միևնույն ժամանակ, Հայաստանին օժտելով նման իրավունքով, Արևմտահայերի համագումարն ընդգծում էր այս ուղղությամբ միասին ու համատեղ աշխատելու կարևորագույն հանգամանքը:

Բարոյահոգեբանական հարթություն: Անշուշտ, խնդիրը չի կարող լուծվել միայն իրավական դաշտում, հարցի բարոյահոգեբանական կողմը տվյալ պարագայում թերևս ավելի կարևոր է, քանի որ տվյալ հարցի վերաբերյալ գոյություն ունի Հայաստանի ու Սփյուռքի միջև փոխադարձ վստահության խնդիր:

Կարծում ենք, որ, ելնելով ընդհանուր ազգային շահի գիտակցումից, կողմերը տվյալ հարցի առնչությամբ միմյանց նկատմամբ պետք է որդեգրեն կառուցողական մոտեցումներ: Մի կողմից՝ Սփյուռքը պետք է գիտակցի, որ միայնակ, առանց Հայաստանի չի կարող հասնել լուրջ և շոշափելի հաջողությունների, առավելագույնը կլինի այն, որ որևէ նոր երկիր կամ երկրներ կճանաչեն ու կդատապարտեն Հայոց ցեղասպանությունը: Մյուս կողմից՝ Հայաստանն ուղղակի իրավունք չունի անտեսելու և չօգտագործելու սփյուռքյան կառույցների փորձառությունը, կապերն ու հնարավորությունները Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման գործընթացում, սակայն դրա համար Հայաստանը պետք է իր գործուն քայլերով բավարար երաշխիքներ ապահովի, որպեսզի սփյուռքահայությունը իր շահերի և իրավունքների պաշտպանությունը կամովին վստահի իրեն և ոչ թե հակազդի, այլ ամբողջությամբ լծվի այդ գործընթացին:

Ցավոք, նման վստահության երաշխիքների ապահովման անհրաժեշտություն իսկապես կա, քանզի որոշ հայաստանցիների այն մոտեցումը, թե Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման ու պահանջատիրության հարցը պետք է հանձնվի Սփյուռքին, նաև «հիմնավորվում է» նրանով, որ Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական դժվարությունները թույլ չեն տալիս նրան լրացուցիչ բեռ վերցնելու իր վրա:

Հայաստանը պետք է իր քայլերով վստահեցնի Սփյուռքին ու ողջ աշխարհին, որ հայության խախտված իրավունքների վերականգնումը իր համար սրբազան իրավունք է ու միաժամանակ պարտավորություն՝ անմեղ նահատակների հիշատակի առջև: Հայոց պահանջատիրությունը թե՛ Հայաստանի և թե՛ Սփյուռքի համար հավասարապես պետք է դիտվի որպես միասնական կարևոր առաքելություն, և անհրաժեշտ է մեկընդմիջտ ձերբազատվել այն սխալ ու վնասակար մտայնությունից, թե Հայոց պահանջատիրությունը միայն հայության ինչ-որ հատվածի գործն է:

Մինչև Հայաստանի անկախացումը այս ուղղությամբ հաջողությունները անշուշտ գնահատելի են: Տարբեր երկրների խորհրդարանների ու միջազգային կազմակերպությունների կողմից Հայոց ցեղասպանության ճանաչումն ու դատապարտումը կարևոր են այնքանով, որքանով այդ երկրներն ու կազմակերպություններն իրենց սկզբունքային դիրքորոշումն են արտահայտել հայերի նկատմամբ 20-րդ դարասկզբին կատարվածի վերաբերյալ՝ այն որակելով իբրև ցեղասպանություն և մատնանշելով այս միջազգային հանցագործության մեջ մեղադրվող պետությանը: Սակայն հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ թուրքիան ոչ միայն պատրաստ չէ ընդունելու իր մեղքն ու հատուցել, ինչպես վարվեց Գերմանիան հրեական Չոլոքոստի պարագայում, այլև պետական մակարդակով շարունակում է ժխտել կատարված հանցագործությունը և նույնիսկ գործուն քայլեր է ձեռնարկում Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ տարբեր խորհրդարաններում ընդունվելիք բանաձևերը տապալելու նպատակով, ակնհայտ է, որ նման գործելակերպով անհնար է հասնել հարցի հանգուցալուծմանը:

Միջազգային իրավունքի սուբյեկտ հանդիսացող Հայաստանի Հանրապետության առկայության պայմաններում նման գործելակերպն արդեն ոչ միայն անընդունելի է, այլև վնասակար, քանզի ժամանակն անցնում է, իսկ մենք եղած սահմանափակ ռեսուրսները վատնում ենք անհեռանկարային քայլեր կատարելով:

Հայոց ցեղասպանության ճանաչման ու դատապարտման առաջադրանքն այժմ հռչակված է Հայաստանի արտաքին քաղաքական առաջնահերթություններից մեկը: Սակայն, մեր կարծիքով, նախկինից եկող իներցիայով տվյալ հիմնախնդիրն այսօր էլ թերի

է ձևակերպված: Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումն ու դատապարտումը ինքնանպատակ չեն, ճիշտ այնպես, ինչպես ինքնանպատակ չեն ցանկացած հանցագործության փաստի արձանագրումը և հանցագործի դատապարտումը: Տուժածին հասցված վնասի հատուցումը տվյալ գործընթացում պակաս կարևոր չէ, քան հանցագործի դատապարտումը: Ուստի այսօր անհրաժեշտ է ձերբազատվել նախկին կարծրատիպերից, և խնդիրը ձևակերպել որպես Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարում, ինչը ենթադրում է տվյալ հանցագործության թե՛ ճանաչում ու դատապարտում և թե՛ դրա հետևանքով տուժած հայ ժողովրդին հասցված վնասների հատուցում:

Ներկայումս, նախքան Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման ուղղությամբ որևէ քայլ ձեռնարկելը, Հայաստանի և Սփյուռքի համապատասխան կառույցների ներկայացուցիչներից ու մասնագետներից պետք է կազմվի պրոֆեսիոնալ փորձագիտական խումբ, որը նախևառաջ պետք է մշակի տվյալ ուղղությամբ գործունեության ռազմավարական ու մարտավարական բնույթի ծրագրային փաստաթղթեր: Օրինակ, անհրաժեշտ է մշակել «Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման համար Թուրքիային ներկայացվելիք պահանջները հիմնավորող պատմաիրավական փաթեթ-փաստաթուղթ» (կարճ՝ «Պահանջների փաթեթ»): Այս հիմնարար փաստաթղթում առկա խնդիրը ճիշտ ձևակերպելուց զատ՝ պետք է հստակ պատասխաններ տրվեն այն հարցերին, թե կոնկրետ ինչ ենք հասկանում Հայոց ցեղասպանության հետևանքներ ասելով, ինչ պատմական ու իրավական հիմքերով և ինչպես կան ինչ չափով ենք պահանջում այդ հետևանքների վերացումը կամ հաղթահարումը, քանզի կան հետևանքներ, որոնք պարզապես անվերականգնելի են:

«Պահանջների փաթեթը» Հայաստանի և Սփյուռքի կողմից միասնաբար մշակելու հանգամանքը կարևոր է այնքանով, որ ցեղասպանության հետևանքների և Թուրքիային ներկայացվելիք պահանջների հարցում կձևավորվի միասնական համահայկական մոտեցում, որից այլևս չի կարող լինել որևէ շեղում: Այդպիսով կբացառվեն Հայոց ցեղասպանության հետևանքներին և ներկայացվելիք պահանջներին վերաբերող տարաբնույթ մեկնաբա-

նություններն ու շահարկումները առանձին կառույցների և անհատների կողմից: Հարկավոր է քաջ գիտակցել, որ այս հարցում ցանկացած ինքնագործունեություն կամ մոտեցումների տարբերություն անպայման օգտագործվելու են մեր դեմ՝ նպատակ հետապնդելով տարածայնություններ մտցնել հայ ժողովրդի հատվածների միջև և շեղել ճիշտ ճանապարհից:

Կարծում ենք, որ Հայաստան-Սփյուռք հարաբերություններում բարոյահոգեբանական վստահության երաշխիքներից մեկն էլ այն կարող է լինել, որ Հայաստանի Հանրապետությունը «Պահանջների փաթեթին» պետք է տա օրենքի կարգավիճակ, որպեսզի, անկախ վարչակարգի փոփոխությունից, երկրի արտաքին քաղաքականության մեջ այս ուղեծրից ոչ մի շեղում չկատարվի: Այս քայլով առաջին հերթին պետք է օրենսդրորեն արգելվի որևէ գործողություն, առավել ևս՝ որևէ փաստաթղթի ստորագրում, որը կշեղվի «Պահանջների փաթեթից»: Համապատասխան օրենքի ընդունումից հետո «Պահանջների փաթեթը»՝ որպես հրապարակային փաստաթուղթ, լայնորեն պետք է տարածվի հայության շրջանում և աշխարհով մեկ:

Այս ռազմավարական փաստաթղթի հիման վրա Սփյուռքի ու Հայաստանի համապատասխան կառույցների ներկայացուցիչներից ու մասնագետներից կազմված փորձագիտական խումբը պետք է մշակի նաև մարտավարական, կիրառական փաստաթուղթ՝ «Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հայեցակարգ»: Այստեղ մատնանշվելու են այն մեթոդներն ու մեխանիզմները, որոնցով հնարավոր է հասնել ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարմանը: Այս փաստաթուղթը, ի տարբերություն առաջինի, լինելու է փակ, սահմանափակ օգտագործման, որպեսզի բացառվի հակառակորդի հակընդդեմ քայլեր ձեռնարկելու հնարավորությունը:

Հայեցակարգի կարևորագույն հիմնախնդիրներից մեկը պետք է դառնա Հայաստանի և Սփյուռքի միջև կատարվելիք աշխատանքները ըստ իրավասությունների, կարողությունների ու փորձառության բաշխումը: Հայոց ցեղասպանության հետևանքների վերացման գործընթացում պետք է հստակեցվեն յուրաքանչյուրի՝ Հայաստանի և Սփյուռքի անելիքները: Նման դերաբաշխումը

թույլ կտա գործընթացները համակարգել մեկ կենտրոնից, այսինքն՝ արդյունավետ օգտագործել եղած ռեսուրսները և խուսափել գործողությունների կրկնություններից, ինչը ավելի շուտ վնաս է տալիս, քան օգուտ: Հայեցակարգի ընդունումից հետո պետք է բացառվի ցանկացած անձնական նախաձեռնություն կամ ինքնագործունեություն, քանզի իրենց անձնական պահանջները և շահերը առաջ մղելով՝ ցեղասպանության զոհերի ժառանգները, ցանկանալով վերականգնել սեփական իրավունքները իրենց նախնիների ունեցվածքի նկատմամբ, կարող են վնասել ընդհանուր գործին: Իսկ Թուրքիան դա կարող է շահարկել՝ պնդելով, թե արդեն հատուցել է հայերի նյութական վնասները³: Ուրեմն՝ նման գործողությունները պետք է ընթանան ընդհանուր նյութական պահանջների շրջանակներում:

Ակնհայտ է, որ մարտավարական փաստաթուղթը ենթադրելու է նաև տվյալ գործընթացը համակարգող ու ղեկավարող համապատասխան կառույցի կամ կառույցների ստեղծում, որոնցում ընդգրկվելու են ինչպես Հայաստանի համապատասխան նախարարությունների ու գերատեսչությունների, այնպես էլ սփյուռքյան կառույցների ստորաբաժանումները, որոնց համադրված, նպատակային ու ներդաշնակ գործողությունները էապես կբարձրացնեն տվյալ ուղղությամբ տարվելիք աշխատանքների արդյունավետությունն ու օգտակարությունը:

Պետք է մշել, որ պետության ու սփյուռքի ներդաշնակ համագործակցության հաջողված օրինակներ արդեն իսկ հայտնի են և տվել են իրենց պտուղները: Հրեաների Հոլոքոսթի հետևանքով հասցված վնասների հատուցման գործում մինչև Իսրայել պետության ստեղծումը ոչ պաշտոնական մակարդակով լուրջ նախապատրաստական աշխատանքներ են կատարվում համաշխարհային սիոնիստական կազմակերպության կողմից՝ ի դեմս նրա հիմնադիր նախագահ Խաիմ Վեյցմանի: Այս իմաստով դժվար չէ նմանություն նկատել Հոլոքոսթի և Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացի միջև, երբ Խորհրդային Հայաստանի **դե յուրե** գոյության և **դե ֆակտո** անգործության պա-

³ Հայ-թուրքական հարաբերություններ. հիմնախնդիրներ և հեռանկարներ, խորհրդարանական լսումներ, 19-20 դեկտեմբերի, 2007 թ., եր., 2011, էջ 81:

րագայում պայքարի առաջամարտիկն էր հայկական սփյուռքը: Սակայն Իսրայել պետության առաջացումից հետո հրեական պետությունն ինքը պաշտոնապես հանդես եկավ Հոլոքոսթի հետևանքով հրեա ժողովրդին հասցված վնասների հատուցման պահանջով: 1951 թ. սկզբներին Իսրայելի արտգործնախարար Մ. Շարեթը Գերմանիային ուղղված հատուցման պահանջը հասցեագրեց հաղթանակած տերություններին՝ ԱՄՆ-ին, ԽՍՀՄ-ին, Մեծ Բրիտանիային և Ֆրանսիային: Այդ պահանջը տերությունները, բացառությամբ ԽՍՀՄ-ի, վերահասցեագրեցին Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությանը⁴: Այսպիսով, Իսրայելը հստակ հասկացնել էր տալիս թե՛ հանցագործ պետությանը՝ Գերմանիային, և թե՛ ողջ աշխարհին, որ հրեական անկախ պետականության ստեղծումից հետո պահանջատեր է ոչ միայն և ոչ այնքան հրեական սփյուռքը, որքան հրեական պետությունը, որը ամբողջ հրեա ժողովրդի շահերի ու իրավունքների ներկայացուցիչն է:

Այնուհետև՝ 1951 թ. հոկտեմբերին 23-ին հրեական ազգային ու միջազգային կազմակերպությունները Նյու-Յորքում հրավիրում են Գերմանիային ուղղված հրեական նյութական պահանջների համաժողովը (կրճատ՝ Պահանջների կոնֆերանսը), որը, ըստ հայտարարության, պետք է բանակցություններ սկսեր Գերմանիայի հետ Հոլոքոստի հետևանքով հրեաներին հասցված վնասների հատուցման հարցի շուրջ⁵: Պետք է նշել, սակայն, որ սա սիոնիստական կազմակերպությունների ինքնագործունեությունը չէր, այլ Իսրայել պետության ու հրեական սփյուռքի կողմից մշակված ծրագիր, որտեղ հրեական պետությունը առաջին պլան էր մղում նացիստական հանցագործություններից տուժած հրեական սփյուռքի լիազոր մարմին, սակայն իրականում հրեական պետությունը ոչ միայն վերահսկում, այլև ուղղորդում էր այդ գործընթացը: Դրա վկայությունն այն է, որ մեկ ամիս անց՝ 1951 թ. դեկտեմբերին Լոնդոնում կայացած հանդիպման ժամանակ, Պահանջների կոնֆերանսի ներկայացուցիչ Նաում Գոլդմանը Գերմանիայի վարչապետ Կ. Ադե-

⁴ Տե՛ս **Մարության Հ.**, Գերմանիայի ֆինանսական փոխհատուցումները հրեությանը (ձևավորումը, գործընթացը, ներկա վիճակը), «Արևմտահայության պահանջատիրության հիմնախնդիրները» (գիտագործնական միջազգային գիտաժողով), Կիպրոս-Նիկոսիա, 18-19 ապրիլի, 2008թ., «Գիտական զեկուցումների ժողովածու», Մոսկվա, 2008, էջ 81-82:

⁵ <http://www.claimscon.org/>

նաուերի հետ պայմանավորվածությունն ձեռք բերեց բանակցությունների հիմքում դնել Իսրայելի արտագործնախարար Մ. Շարեթի ներկայացրած նյութական վնասների հատուցման պահաջի չափը⁶: Դժվար չէ նկատել, որ հրեական պետությունը համակարգում ուղեկավարում էր տվյալ գործընթացը, թեև Գերմանիայի հետ բանակցությունների սեղանի շուրջ հրեական կողմից երևում էին միայն սիոնիստական կառույցների ղեկավարները: Հրեական Հոլոքոսթի նյութական վնասների հատուցման բանակցությունները սկսվեցին 1952 թ. մարտին և տևեցին մինչև սեպտեմբեր: Միայն այն բանից հետո, երբ Իսրայելի վարչապետ Դ. Բեն-Յուրիոնին հաջողվեց Կնեսեթում ձայների 61 կողմ, 50 դեմ հարաբերակցությամբ անցկացնել համապատասխան որոշումը,⁷ սեպտեմբերի 10-ին ստորագրվեց Լյուքսեմբուրգյան պայմանագիրը՝ մի կողմից Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության՝ ի դեմս Կ. Ադենաուերի, և մյուս կողմից՝ Իսրայել պետության և Պահանջների կոնֆերանսի, համապատասխանաբար ի դեմս արտագործնախարար Մ. Շարեթի և Կոնֆերանսի ներկայացուցիչ Ն. Գոլդմանի: Պայմանագրի համաձայն՝ Գերմանայի Դաշնային Հանրապետությունը պարտավորվում էր հատուցել Հոլոքոսթի հետևանքով հրեա ժողովրդին հասցված նույթական վնասները, ընդ որում՝ ոչ միայն անհատ հրեաներին ու հրեական կազմակերպություններին, այլև Իսրայել պետությանը, որտեղ ապաստան էր գտել նացիստական հանցագործություններից փրկված հրեաների մի մասը⁸: Այդ պայմանագրում հանցագործությունից տուժած հրեական կողմը հանդես էր գալիս միասնաբար՝ հրեական սփյուռքի կառույցով և պետությամբ հանդերձ:

Մեկ կարևոր դիտարկում ևս, որը թույլ է տալիս զուգահեռներ ու համեմատականներ անցկացնել ցեղասպանության հանցագործությունից տուժած ժողովրդի շահերը ներկայացնող պետության և հանցագործ պետության միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու տարբեր գործընթացների միջև: Չնայած Լյուքսեմբուրգյան պայմանագրի ստորագրվելուն, և չնայած այն հանգամանքին, որ Գերմանայի Դաշնային Հանրապետութ-

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

⁷ Гирин И., Vae victis или унижение? <http://bercovich-zametki.com/2007/Zametki/Nomer3/Girin1.htm>

⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

յունը արդեն սկսել էր Հոլոքոստի նյութական վնասների հատուցման իր պարտավորությունը, միևնույնն է, Իսրայելը տարիներ շարունակ հայտարարում էր, որ հրեական պետության ներկայացուցչի ստորագրությունը տվյալ պայմանագրի տակ դեռևս չի նշանակում, որ իրենք ներել են գերմանացիներին կամ ճանաչում են գերմանական պետության գոյությունը: Լյուքսեմբուրգյան պայմանագրի ստորագրումից միայն 13 տարի անց՝ 1965 թ., երկու պետությունների միջև հաստատվեցին դիվանագիտական հարաբերություններ⁹:

Հրեական օրինակով ընդամենը ցանկացանք ցույց տալ, թե պետություն-սփյուռք ներդաշնակ ու արդյունավետ համագործակցության շնորհիվ գործնականում ինչ ձեռքբերումների կարող է հասնել ցեղասպանության ենթարկված ազգը իր նկատմամբ կատարված հանցագործության դատապարտման, հատուցման ու խախտված իրավունքների վերականգնման գործընթացում: Միաժամանակ կրկին նշենք, որ պետություն-սփյուռք համագործակցության այդ տեսական հիմունքները հրեական Հոլոքոստից ու Գերմանիայի հատուցումից դեռ տասնամյակներ առաջ արձանագրվել են հայ քաղաքական մտքի կողմից Առաջին աշխարհամարտի ավարտից հետո, երբ Արևմտահայերի երկրորդ համագումարը հռչակեց Հայաստանի առաջին Հանրապետության հետ համատեղ ազատ և միացյալ Հայաստան կերտելու դրույթը: 1919 թ. առաջադրված այս դրույթը խիստ արդիական է նաև այսօր, քանզի այն ենթադրում է թե՛ Հայաստանի և թե՛ Սփյուռքի համատեղ պատասխանատվությունը Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման գործում:

Ամփոփելով նշենք, որ եթե հայությունը ցանկանում է հասնել Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարմանը, ապա Հայաստան-Սփյուռք ներդաշնակ ու արդյունավետ համագործակցությունը ուղղակի այլընտրանք չունի: Մոտենում է Հայոց ցեղասպանության 100-ամյա տարելիցը, և հայ ժողովրդի բոլոր հատվածները պետք է գիտակցեն, որ Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարումը ոչ միայն համայն հայության ի-

⁹ Տե՛ս **Մարության Հ.**, Գերմանիայի ֆինանսական փոխհատուցումները հրեությանը (ձևավորումը, գործընթացը, ներկա վիճակը), էջ 86:

րավունքների վերականգնումն ու անվտանգության ապահովումն է, այլև ներ սրբազան պարտքը Հայոց ցեղասպանության անմեղ զոհերի հիշատակի առաջ:

Armen Marukyan – *The Problems of Cooperation between Armenia and Diaspora in the Process of Overcoming the Consequences of the Armenian Genocide* – Until today, in the campaign for the international recognition of the Armenian Genocide, the Armenians have only been able to secure the adoption of resolutions recognizing and condemning the Armenian Genocide by parliaments of different countries or by international organizations. The author argues that this strategy is no longer productive, because it cannot guarantee the final resolution of the issue. Thus, the author stresses the necessity to change the strategy and move it forward, toward the issue of overcoming the consequences of the Armenian Genocide, which incorporates not only both the recognition and condemnation of the Armenian Genocide, but also restitution for the crime committed. The author considers restitution as the most important issue, without which recognition and condemnation become meaningless.

The author underlines the fact that prior to taking any steps in this regard, relevant Armenian and Diaspora structures and experts must first come up with a comprehensive strategic document, named “The consequences of the Armenian Genocide and the historical-legal basis of the package of demands to be presented to Turkey”. The author suggests that a second section of the document should be dedicated to the strategic application “Concept for overcoming the consequences of the Armenian Genocide”, where the methods and mechanisms are outlined, which will enable to achieve the eradication of the consequences of the Armenian Genocide. According to the author, the said document will clearly state what the Armenians understand by the ‘consequences of the Armenian Genocide’ and demands they are prepared to present to Turkey. The author suggests that these packages should not be open to public discussion but rather closed, with limited utilization in order to avoid preemptive actions.

Армен Марукян – *Проблемы сотрудничества Армения-Дияспора в процессе преодоления последствий Геноцида армян* – На сегодняшний день армянский народ сумел достичь признания и осуждения Геноцида армян парламентами разных стран и международными организациями. Однако стратегия признания Геноцида армян больше не может

считаться эффективной, так как она не может привести к окончательному решению вопроса. Поэтому возникает необходимость замены данной стратегии и далее борьбу вести за преодоление последствий Геноцида армян, что предполагает не только признание и осуждение Геноцида армян, а также компенсацию за нанесенный ущерб армянскому народу совершенным преступлением. Прежде чем предпринимать какой-либо шаг в данном направлении, соответствующие структуры и специалисты Армении и Диаспоры в первую очередь должны разработать и принять стратегический пакетный документ – “Историко-правовое обоснование последствий Геноцида армян и предъявляемых Турцией претензий”, коротко “Пакет претензий”, в котором будет четко зафиксировано, что армянским народом понимается под последствиями Геноцида армян и какие претензии он намеревается предъявлять Турции. На основе “Пакета претензий” Армения и Диаспора должны разработать и принять также документ тактического, прикладного характера – “Концепцию преодоления последствий Геноцида армян”, в котором будут зафиксированы методы и механизмы решения данной проблемы. В отличие от “Пакета претензий” “Концепция” должна быть не открытым, публичным документом, а будет предусмотрена для ограниченного пользования, чтобы заблаговременно не допустить утечки информации о готовящихся шагах и возможности их предупреждения.